

Izvorni naučni članak

UDK: 330.357(4-664); 338.24.021.8(497.11)

doi: 10.5937/ekonhor1202077J

POSTKRIZNA REALOKACIJA FAKTORA RASTA

Edvard Jakopin*

Ministarstvo finansija Republike Srbije – Sektor za nacionalni razvoj

Globalna recesija je još jednom potvrdila ekonomsku zakonitost da privredni rast nije moguć bez kontinuiranih strukturnih promena. Tranzicioni modeli realokacije faktora rasta pokazali su svu svoju neefikasnost pod naletom recesivnih udara. Istraživanje tranzicionog rasta produktivnosti pokazalo je da se produktivnost bazirala, pre svega, na "unutarsektorskoj dobiti", a ne na tzv. "realokacionom efektu". Kompletno područje zemalja Jugoistočne Evrope (JIE) suočeno je sa sistemskim makroekonomskim neravnotežama, koje su, primarno, strukturnog karaktera. S druge strane, komparativna analiza reformskih iskustava pokazuje da tranzicioni rezultati zavise kako od brzine sprovedenih reformi tako i od startne pozicije. Istraživanja su jasno ukazala da je održiv privredni rast bio veći u onim tranzicionim ekonomijama u kojima su reforme bile brže od onih sa strategijom postepenog razvoja. Kriza je u prvi plan istakla značaj industrijskih politika koje su dugo i u teorijskom i u praktičnom smislu bile marginalizovane. Težište postkrizne realokacije faktora rasta, u novom modelu privrednog rasta, neophodno je usmeriti ka strukturnim promenama u produktivnije izvozne sektore prerađivačke industrije.

Ključne reči: realokacija faktora rasta, makroekonomske neravnoteže, razvojni jaz, postkrizne strukturne transformacije

JEL Classification: O11, O47, L16, P21, O25, H62, J24

UVOD

Tranzicioni model baziran na privatizaciji društvene svojine suočio se sa krizom svoje opravdanosti (Candeias, 2010). Recesivni naleti pojačali su negativne efekte procesa privatizacije (ogromna nezaposlenost, socijalni troškovi, pogoršavanje uslova rada), promenili društvenu klimu o efikasnosti privatizacije, povećali kritičku distancu. Dalja privatizacija javnih dobara nailazi na posebno veliki otpor. Kriza legitimnosti

procesa privatizacije potiče još iz, poznatog primera, katastrofa engleske železnice, čiju je mrežu na kraju ponovo morala da preuzme država. Dok se, i pored sve većeg broja poništenih privatizacija, u tranzicionim državama aktuelizuju novi modeli privatizacije javnog sektora, u Evropi se razvijaju i konkretizuju alternativne koncepcije.

Tranziciono područje JIE, suočeno sa sve jačim makroekonomskim neravnotežama i recesivnim udarima, ubrzano redefiniše svoje razvojne modele. Predkrizni modeli realokacije faktora rasta stvorili su veliki razvojni jaz i strukturne neravnoteže. Svi postkrizni modeli realokacije faktora rasta baziraju se na industrijskim politikama. Optimalne industrijske

* Korespondencija: E. Jakopin, Ministarstvo finansija - Sektor za nacionalni razvoj, 11000 Beograd, Srbija;
e-mail: edvard@yubc.net

strukture razlikuju se od stepena razvoja zemlje (Lin, 2010), jer su komparativne prednosti u različitim industrijama u zavisnosti od faze razvoja (postoje trenutne i latentne komparativne prednosti).

Istraživanje ima za cilj da, na primeru srpske ekonomije, ukaže na: (a) trend i posledice makroekonomskih i strukturnih neravnoteža, (b) osnove na kojima se bazirao rast produktivnosti, odnosno, da li se tranzicioni rast produktivnosti zasnivao na "efektu produktivnosti", ili na "realokacionom elementu", (c) kvalitet tranzicione preraspodele rada, i (d) osnovne parametre postkrizne strukturne transformacije i realokacije faktora privrednog rasta srpske privrede.

U radu se polazi od osnovne hipoteze da transformacioni model nije doprineo sektorskoj realokaciji resursa i da se tranzicioni rast produktivnosti srpske privrede nije bazirao na realokacionom efektu, što je osnovni preduslov za adekvatnu preraspodelu rada i strukturne promene. Metodološki analitički instrumentarijum uokviren je reprezentativnim makroekonomskim pokazateljima, projekcija privrednog rasta zasnovana je na kvantifikacijama novog modela privrednog rasta, dok je za analizu produktivnosti korišćena poznata Sirkvinova metodologija rasta produktivnosti.

PRIVREDNI RAST I MAKROEKONOMSKE NERAVNOTEŽE

Globalna ekonomija se ponovo nalazi u opasnoj zoni. Za razliku od 2009, ovoga puta težište problema je u Evrozoni, u mnogim razvijenim zemljama Evrope privredni rast opterećuju visoki javni deficiti i dugovi, rastuće tenzije na tržištu, intenziviranje finansijskih turbulencija i pojačano slabljenje poverenja u finansijski sistem, što se sve reflektuje na investicije i potrošnju, na hitne fiskalne konsolidacije koje opterećuju domaću tražnju i izvozne aktivnosti.

Rast domaće tražnje zaostaje za rastom BDP u većini razvijenih ekonomija Evrope. Eksterna tražnja opada skoro u celoj Evropi i verovatno će nastaviti da se kreće u skladu sa globalnim usporavanjem. Globalna finansijska tržišta zahvaćena su širenjem dužničkih kriza iz evropskih zemalja, tako da se svetska ekonomija pomera na putanju nižeg privrednog rasta.

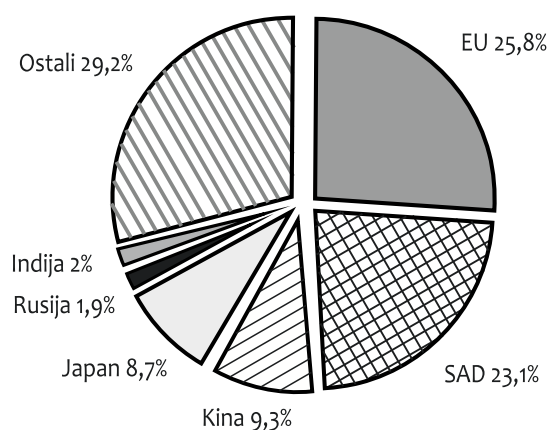
Tabela 1 Procene realnog rasta BDP

	2010	2011	2012	2013
Evrozona	1,9	1,5	0,5	1,3
EU-27	2,0	1,6	0,6	1,5
SAD	3,0	1,6	1,5	1,3
Japan	4,0	-0,4	1,8	1,0
Kina	10,3	9,2	8,6	8,2
Svet	5,0	3,7	3,5	3,6

Izvor: European Commission, European Economic Forecast, 2011a

Problemi najveće ekonomije na svetu: Evropska unija je najveća ekonomija na svetu sa BDP-om od 16,2 biliona dolara, veća i od američke i od kineske. Međutim, 77% BDP-a čine usluge, a svega 20% industrija. Pored toga, recesione udare uzrokuje problem deficita tekućeg računa platnog bilansa koji se pogoršava, zbog sve većeg trgovinskog deficita. EU ima veliki trgovinski deficit sa Kinom, što je posledica strategije EU da se okrene ekonomiji znanja i da izvozi znanje, u čemu su uspesi izostali, ali je, s druge strane, izgubila industriju (Mencinger, 2011).

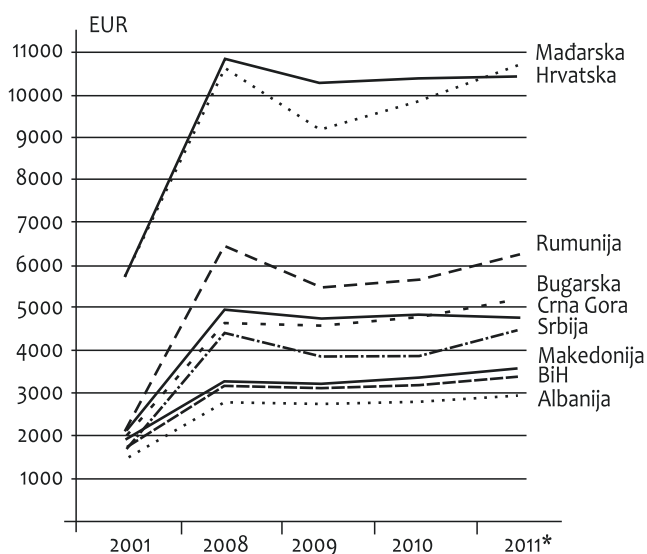
U okviru EU, jedna grupa ekonomija je faktički izašla iz recesije, zahvaljujući značajnom rastu prerađivačke

Grafikon 1 Struktura BDP sveta 2010.

Izvor: IMF, 2011

industrije (Danska, Nemačka, Poljska, Holandija, Švedska, Švajcarska, Turska), druga grupa se nalazi u dubokoj dužničkoj krizi (Grčka, Irska, Portugalija), dok je u trećoj grupi rast u 2011. niži nego prosečni rast pre krize. Neke od njih imaju probleme sa rastućom nestabilnosti tržišta i rastom obaveza (Italija i Španija).

Grafikon 2 Uticaj krize na privredni rast – BDP/pc

Izvor: IMF, 2011

Refleksija recesije na tranzicione ekonomije JIE: Ekonomski oporavak od posledica globalne krize 2008/2009. u zemljama JIE počeo je 2010. i nastavljen je početkom 2011. Međutim, od drugog kvartala 2011. ekonomska situacija se pogoršala i oporavak je doveden u pitanje usled turbulencija u Evrozoni koje stvaraju velike rizike u zemljama JIE. Glavni rizik za zemlje JIE jeste mogućnost produblivanja krize u Evrozoni (Aghion, Harmgart & Weisshaar, 2010) i negativni uticaj na izvoz i tokove kapitala s obzirom da je skromni rast 2010. postignut uglavnom izvozom zemalja u Evrozoni. Kriza u evropskom bankarstvu i značajno smanjenje priliva kapitala može mnogo da pogodi ekonomije koje su visoko zavisne od uvoza kapitala, kao što je slučaj sa Srbijom.

Negativni uticaji krize duga u Evrozoni mogli bi se reflektovati na ekonomije zemalja JIE kroz:

- trgovinu sa EU (a time na izvoz i ekonomski rast);
- strane direktne investicije (investitori iz EU su najveći izvor SDI);
- prisustvo stranih banaka (gotovo sve strane banke su iz EU, sa visokim udelom banaka iz Grčke i Italije);
- doznake (zemlje Evrozone predstavljaju značajan izvor doznaka).

RAZVOJNI JAZ SRBIJE

Privredni rast i razvoj u prethodnoj deceniji odvijao se u cilju stvaranja institucionalnih i materijalnih pretpostavki za stabilan razvoj. S obzirom na "razvojnu rupu", koja je nastala u poslednjoj deceniji prošlog veka, ostvarena prosečna stopa rasta BDP u periodu 2001-2010. (3,7%) nije bila dovoljna da se nadoknadi zaostatak – razvojni jaz. Predkrizni period do 2008. nije rešio problem nepovoljne strukture stvaranja i upotrebe BDP, jer je domaća tražnja konstantno rasla brže od proizvodnje. Taj problem je dalje uzrokovao rastući spoljnotrgovinski deficit (smanjena ponuda robe za izvoz i povećana tražnja za uvoznom robom), a tako i deficit tekućeg računa platnog bilansa. Deficiti su pokriveni iz priliva inostranog kapitala (suficit u finansijskom delu platnog bilansa). Tokom protekle decenije spoljni dug zemlje je konstantno rastao.

Razvojni "tranzicioni jaz" Srbije karakterišu sledeće makroekonomske neravnoteže:

- visoko učešće domaće potrošnje u BDP;
- nedovoljan obim i nepovoljna struktura investicija u osnovna sredstva, kao i učešće u BDP (oko 20%);
- rastući budžetski deficit;
- visok spoljnotrgovinski deficit, sa nedovoljnim obimom i neadekvatnom strukturom izvoza, kao i nedovoljnim učešćem u BDP (oko 30%);
- konstantan deficit tekućeg računa platnog bilansa;
- visoko učešće javnog duga u BDP (oko 45%) – prema Zakonu o budžetskom sistemu utvrđena je gornja granica visine javnog duga (45% BDP);
- konstantan rast i visoko učešće spoljnog duga u BDP (73,6%). Prema metodologiji Svetske banke, zemlja

je visoko zadužena ukoliko je učešće spoljnog duga u BDP > 80%.

Jaz: proizvodnja – domaća tražnja

Osnovna karakteristika strukture upotrebe BDP je visoko učešće finalne potrošnje i nedovoljno učešće investicija u osnovna sredstva. U predkriznom periodu finalna potrošnja je beležila brži rast od privrednog rasta i njeno učešće u BDP je iznosilo čak 98%, dok su investicije imale učešće od oko 20%, odnosno, domaća tražnja je prevazilazila ukupnu proizvodnju za oko 20%. Visoka finalna potrošnja uticala je na povećanje uvoza.

Usled nedovoljnog učešća izvoza robe u usluga u BDP (oko 30%) došlo je do rasta deficita spoljnotrgovinske razmene, kao i deficita tekućeg dela platnog bilansa. U kriznom periodu došlo je do promene u odnosu proizvodnje i domaće tražnje. Tokom 2010. beleži se rast investicione potrošnje i izvozne tražnje, dok je finalna potrošnja i dalje u negativnoj zoni. I pored oživljavanja investicione aktivnosti, njihovo učešće u BDP (19%) i dalje je nedovoljno za brži privredni oporavak zemlje.

Dva ključna makroekonomska deficita

Tranzicioni period karakteriše rastući deficit konsolidovanog bilansa sektora države (učešće deficita u BDP u 2006. je iznosilo 1,6%, a u 2011. godini 4,5%), koji je finansiran zaduživanjem na domaćem i međunarodnom tržištu kapitala. Usled recesionih udara u 2009. došlo je do produbljivanja deficita sektora države kao posledica pada privredne aktivnosti (smanjenje poreskih prihoda), koji je nešto ublažen u drugoj polovini 2010. (4,4%). Tekuća javna potrošnja bila je manja što je omogućilo stvaranje prostora za fiskalne podsticaje, odnosno, subvencije i "meke" budžetske kredite privredi i stanovništvu.

Tokom celog tranzicionog perioda od 2001. privreda je bila suočena sa eksternom neravnotežom, uzrokovanom rastućim spoljnotrgovinskim deficitom, koji je finansiran kreditima iz inostranstva. Priliv stranih direktnih investicija je, takođe, jednim delom finansirao rastući deficit tekućeg bilansa. Deficit tekućeg računa u 2009. je značajno smanjen u

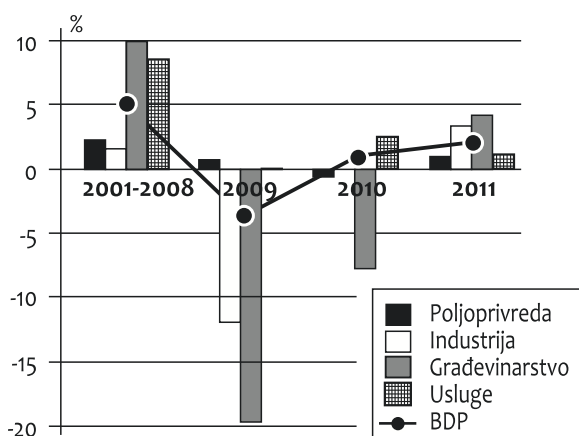
odnosu na prethodni period usled smanjenja deficita spoljnotrgovinske razmene. Priliv stranih direktnih investicija je bio značajno smanjen u 2010. usled dejstva ekonomske krize. Nizak nivo priliva stranih direktnih investicija uslovio je pogoršanje platnobilansnih kretanja, s obzirom da njihov priliv pokriva jednim delom deficit tekućeg računa platnog bilansa.

STRUKTURNE NERAVNOTEŽE

Mada je prosečan privredni rast u protekloj deceniji iznosio 3,7%, on nije bio dovoljan za dostizanje nivoa iz 1990. Pozitivan trend rastućih stopa rasta bio je prekinut krajem 2008. eskalacijom svetske ekonomske krize (pad bruto domaćeg proizvoda u 2009. iznosio je -3,5%). Za rast BDP Srbije u protekloj deceniji najzaslužniji je bio sektor usluga (prosečna godišnja stopa rasta BDV od 7,3%), i to: informisanje i komunikacije (stopa rasta od 15,1%), trgovina na veliko i malo (9,8%), finansijske delatnosti i delatnosti osiguranja (6,1%). Sektor industrije u periodu 2001-2010. faktički nije imao rast (nulti rast), odnosno, industrija je bila najviše pogođena recesionim udarima (pad prerađivačke industrije u 2009. iznosio je -11,8%).

Tranzicioni period karakteriše pogoršanje strukturnih neravnoteža, odnosno, promena strukture ukupne novostvorene vrednosti u korist sektora nerazmenjivih dobara. Globalna recesija samo je produbila već formirane disproporcije. Sektor usluga je povećao svoj doprinos rastu BDP za 11,7 procentnih poena (pp), dok je, s druge strane, poljoprivreda smanjila svoje učešće u BDP za 10,3 pp i prerađivačka industrija za 5,9 pp. Imajući u vidu značaj multiplikatora industrije, odnosno, da jedno novootvoreno radno mesto u sektoru industrije povlači do 5 novih radnih mesta u ostalim sektorima privrede, jasno ukazuje sa kojim se problemima suočava privreda Srbije.

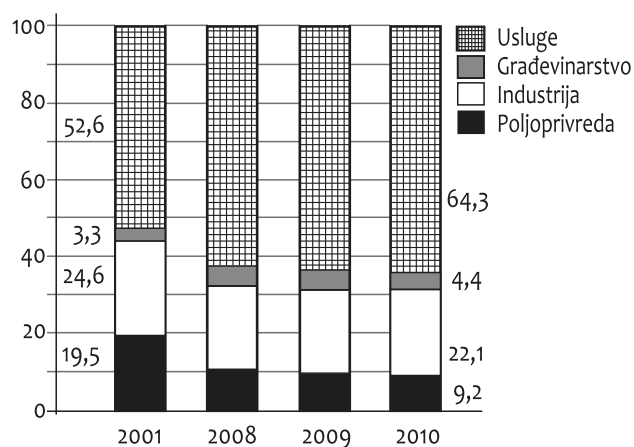
Privredna aktivnost Srbije u protekloj deceniji u poređenju sa zemljama u okruženju je na niskom nivou. Privredni rast Srbije značajno zaostaje za privrednim rastom Rumunije i Mađarske, a nešto manje za privrednim rastom Hrvatske i Bugarske. Analiza BDP po stanovniku ukazuje na sličan zaključak: većina zemalja u okruženju ima veći BDP po stanovniku, a Hrvatska i Mađarska čak viši 2 puta.

Grafikon 3 Sektorska dinamika privrednog rasta

Izvor: Izveštaj o razvoju Srbije 2010

Posebno je teška situacija u prerađivačkoj industriji. Tendencija smanjenja učešća industrije u bruto dodatoj vrednosti u mnogim razvijenijim zemljama nije nepoznat fenomen. Međutim, za razliku od njih, kod svih tranzicionih zemalja (izuzev Hrvatske i Srbije) zabeleženo je konstantno visoko učešće industrije u BDV. Da bi se trend relativnog smanjenja BDV industrije prekinuo i da bi došlo do signifikantnog rasta, nužne su brojne strukturne reforme i investicije u fiksni kapital (proizvodne investicije) kao i razvoj visokotehnoloških i izvozno orijentisanih proizvoda. Tranziciona iskustva drugih jasno ukazuju da Srbija mora proći kroz izgradnju nove industrijske strukture.

Grafikon 4 Sektorska dinamika BDV

Izvor: Izveštaj o razvoju Srbije 2010

SEKTORSKA REALOKACIJA FAKTORA RASTA

Ekonomski rast značajno je opredeljen sposobnošću zemlje da kontinuirano usmerava svoja sredstva u dinamičke sektore kao odgovor na tehnološke promene i promene u potrošačkoj tražnji. Ovaj proces prilagođavanja povezan je sa strukturnim promenama, odnosno, realokacijom sredstava (rada i kapitala) iz jedne poslovne aktivnosti u drugu, odnosno, iz sektora sa niskim nivoima produktivnosti ka onima sa višim nivoom. Ekonomski rast, takođe, dovodi do promene u proizvodnoj strukturi privrede, a realokacija kapitala i zaposlenih bitan je faktor rasta produktivnosti.

U protekloj deceniji struktura bruto dodate vrednosti srpske privrede menjala se u korist sektora usluga,

Tabela 2 Stope rasta BDV industrije (u %)

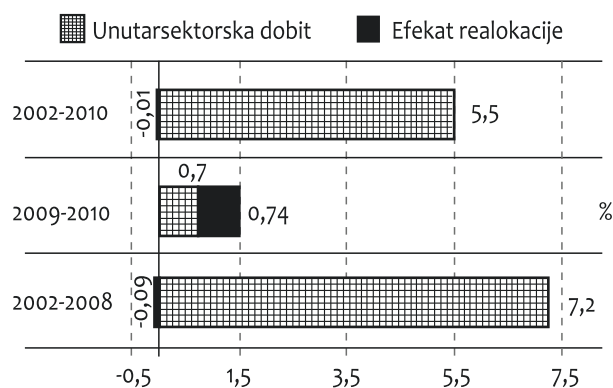
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Prosek
EU-27	0,9	-0,1	0,5	3,3	1,2	3,7	3,3	-2,0	-12,1	6,1	0,4
Bugarska	5,1	5,5	8,2	3,8	4,4	6,9	11,9	2,7	-6,3	2,3	4,4
Mađarska	0,6	1,9	6,2	4,7	2,7	6,1	6,0	-0,1	-13,1	8,9	2,2
Rumunija	4,8	5,5	4,4	7,6	2,6	7,2	5,4	1,9	-1,4	5,1	4,3
Hrvatska	1,7	4,5	3,6	4,6	3,3	3,9	5,5	1,3	-9,3	-1,6	1,7
Srbija	-0,7	4,2	-2,6	3,9	0,5	2,5	4,1	1,2	-11,8	0,1	0,0

Izvor: EUROSTAT, Izveštaj o razvoju Srbije 2010

sektorski doprinos primarnog sektora je prepolovljen. U strukturi zaposlenih u privredi Srbije, takođe, dominira sektor usluga. U poređenju sa 2001. godinom učešće zaposlenih u sektoru usluga je povećano sa 49,6% na 63,4% u 2010. godini. U odnosu na 2001. godinu broj zaposlenih u oblasti Poljoprivrede je prepolovljen (-52,4%), dok stopa pada zaposlenosti u Industriji skoro dva puta prevazilazi prosek privrede (-43,0% prema -22,7%). U Industriji i građevinarstvu bez posla je ostalo više od 345 hiljada radnika (u Poljoprivredi oko 41.000; u uslugama oko 11.000).

Produktivnost merena odnosom BDV i zaposlenosti, u periodu 2001-2010. povećana je za 5,6%. Primenom Sirkvinove metodologije raščlanjuje se rast produktivnosti na dva dela, i to na unutarsektorsku dobit (prvi sabirak) i međusektorsko pomeranje u zaposlenosti (drugi sabirak) (Grafikon 5). Prvi nazivamo "efektom produktivnosti" zbog promena u produktivnosti unutar svakog od sektora; drugi koncept počiva na "realokacionom efektu", odnosno zavisi od kretanja radnika kroz sektore koji se međusobno razlikuju po produktivnosti. Metodologija se zasniva na jednačini identiteta (Syrquin, 1984):

$$\xi_L = \sum_i \theta_0 \left[(\hat{X}^i - \hat{L}^i) + (\theta_0^i - \varepsilon_0^i) \hat{L}_i \right]$$

Grafikon 5 Stope rasta produktivnosti privrede

Izvor: Proračun autora na bazi podataka APR

$\hat{\xi}_L$ - rast produktivnosti u čitavoj privredi

\hat{X} - stopa rasta BDV sektora i

L - stopa rasta zaposlenosti sektora i

θ - učešće sektora i u BDV

ε - učešće sektora i u zaposlenosti

Efekat produktivnosti sa negativnim predznakom ukazuje da je rast zaposlenosti viši od rasta proizvodnje,

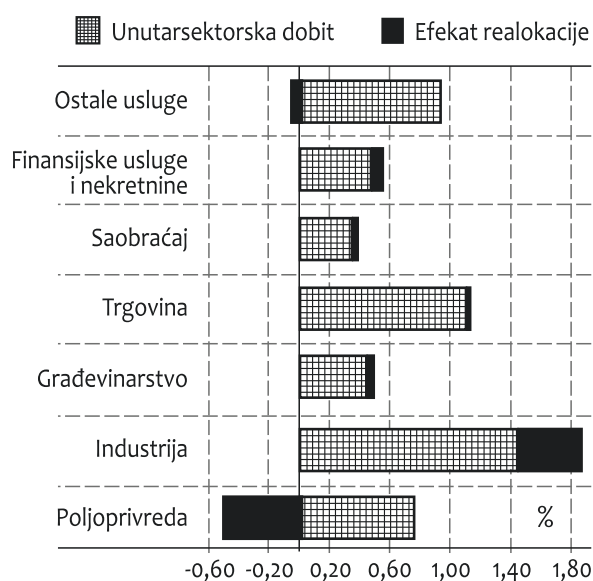
Tabela 3 Sektorska realokacija faktora rasta u privredi Srbije

	BDV			Zaposlenost			Prosečna godišnja stopa rasta 2002-2010.	
	učešće 2010.	promena 2001-2008.	promena 2008-2010.	učešće 2010.	promena 2001-2008.	promena 2008-2010.	BDV	Zaposlenost
Poljoprivreda	9,2	-9,1	-1,2	2,8	-1,4	-0,3	0,3	-7,9
Industrija	22,1	-2,7	0,1	28,4	-9,2	-2,6	0,02	-6,5
Građevinarstvo	4,4	2,2	-1,1	5,5	0,3	-0,5	7,0	-3,2
Trgovina	11,1	4,6	-1,1	13,8	2,5	-0,02	9,5	-0,6
Saobraćaj	5,8	0,9	0,5	6,6	-0,2	0,1	3,0	-3,0
Finansijske delat. i nekretnine	16,9	-2,4	2,2	3,1	0,4	0,4	3,3	0,5
Ostale usluge	30,6	6,5	0,6	39,9	7,7	2,9	3,6	0,6
Ukupno	100,0	-	-	100,0	-	-	3,1	-2,8

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2011

odnosno da proizvodnja opada po većoj stopi od stope pada zaposlenosti. Analogno tome, efekat realokacije niži od 0 može da bude posledica delovanja dva faktora: ili je stopa rasta zaposlenosti negativna ili je udeo zaposlenosti viši od udela proizvodnje. Generalno, sektori kod kojih je učešće BDV veće od učešća zaposlenosti imali su najdinamičniji rast.

Dekompozicija rasta produktivnosti, takođe, utvrđuje sektorski doprinos rastu (Grafikon 6). Porast produktivnosti u Srbiji u periodu 2002-2010. opredeljen je rastom produktivnosti uslužnih sektora (usluge ukupno 63%, Trgovina, Saobraćaj i Finansijske delatnosti i poslovanje nekretninama 40,4%), dok je Industrija doprinela sa 33%.

Grafikon 6 Dekompozicija rasta produktivnosti 2002-2010.

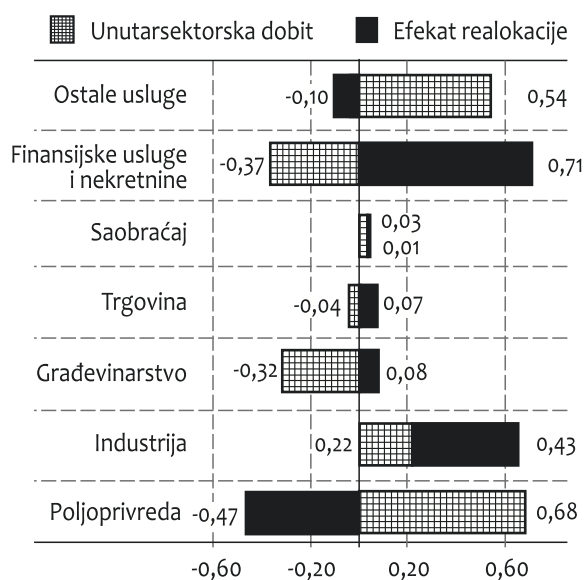
Izvor: Proračun autora na bazi podataka APR

Tranzicioni rast produktivnosti 2002-2010. od 5,6% zasnovan je na "efektu produktivnosti", odnosno, unutarsektorskoj dobiti. Doprinos preraspodele rada među sektorima, na ukupnom nivou, je marginalan (-0,01%). U početnim godinama tranzicije višak radnika je bio karakterističan za sve sektore privrede,

a rešavanje ovog problema kroz proces privatizacije društvenog kapitala, restrukturiranje velikih sistema i javnih preduzeća i sprovedene strukturne reforme nije u dovoljnoj meri dovelo do adekvatne preraspodele rada.

Efekat realokacije se pozitivno odrazio na rast produktivnosti sektora: Industrija, Građevinarstvo, Trgovina, Saobraćaj i Finansijske delatnosti, delatnost osiguranja i poslovanje nekretninama, dok je efekat realokacije negativan u sektorima Poljoprivreda (kao posledica negativne stope rasta zaposlenosti) i Ostale usluge (usled većeg udela zaposlenosti od udela BDV).

U postkriznom periodu (2009-2010), BDV i zaposlenost beleže negativne stope rasta (prosečan godišnji pad -1,2%, odnosno, -2,6%). Zbog većeg pada zaposlenosti od BDV produktivnost je povećana za 1,5%. Najveći doprinos rastu produktivnosti u postkriznom periodu, ostvaren je u sektorima Industrija (44%) i Finansijske delatnosti, delatnost osiguranja i poslovanje nekretninama (23%). Rast produktivnosti u Industrijii zasnovan je, uglavnom, na smanjenju broja radnika.

Grafikon 7 Dekompozicija rasta produktivnosti 2009-2010.

Izvor: Proračun autora na bazi podataka APR

U poređenju sa 2001. broj zaposlenih u Industriji je smanjen za više od 320 hiljada radnika. Ekonomska kriza dodatno je ubrzala nedovršeni proces tranzicije i restrukturiranja preduzeća - zaposlenost u Industriji je u 2010. u odnosu na 2008. godinu smanjena za oko 58.700 radnika ili za -13,3% (u privredi 73.820 ili -5,2%). Realokacioni efekat u ovom periodu dobija na značaju – jedan deo otpuštenih radnika apsorbirao je sektor usluga. Prosečna godišnja stopa rasta zaposlenosti 2009-2010. u sektoru Finansijske delatnosti, delatnost osiguranja i poslovanje nekretninama iznosila je 5,2%. Rast BDV po nižoj stopi (+3%) od rasta zaposlenosti, uticao je na manji rast produktivnosti ovog sektora, s obzirom da je unutarsektorska dobit negativna (-0,37). U postkriznom periodu pad produktivnosti zabeležen je jedino u sektoru Građevinarstvo.

Sektor usluga je bio najotporniji na dejstvo ekonomske krize - zaposlenost je u odnosu na 2008. veća za 2.036 radnika (+0,2%), a prosečna godišnja stopa rasta BDV usluga u periodu 2009-2010. iznosila je +1,2% (u Industriji pad -5,9%). Porast zaposlenih u sektoru usluga u kriznom periodu (2008-2010.) opredeljen je rastom broja radnika u šest uslužnih sektora zasnovanih na znanju: Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja, Stručne, naučne i tehničke delatnosti, Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti, Zdravstvena i socijalna zaštita, Umetnost, zabava i rekreacija i Obrazovanje, što je neutralisalo pad zaposlenosti u sektorima Trgovina na veliko i malo (10.430), Saobraćaj i skladištenje (3.152), Usluge smeštaja i ishrane (2.781), Informisanje i komunikacije (821) i Ostale uslužne delatnosti (661).

Nastavak reformi u sektoru javnih preduzeća, rešavanje statusa velikih industrijskih gubitaka, kao i uvođenje novih tehnologija i zanimanja koje zahteva savremena tržišna ekonomija upućuju da realokacija zaposlenosti ka tercijalnom sektoru i njen pozitivan efekat na rast ukupne produktivnosti Srbije tek predstoji.

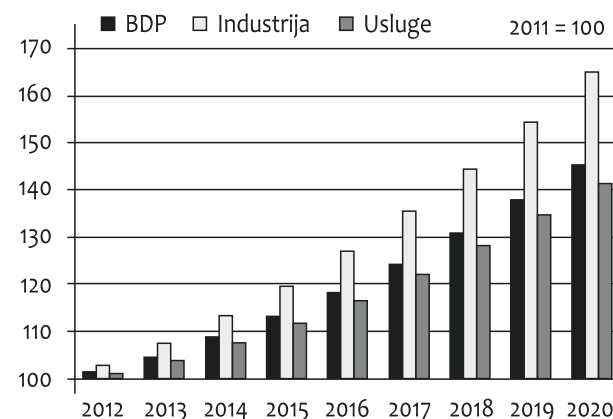
POSTKRIZNE STRUKTURNE TRANSFORMACIJE

Recesioni talasi 2009-2011. korigovali su naniže makroekonomske projekcije rasta osnovnih agregata do 2020. ali koncept o neophodnosti sprovođenja strukturnih promena i makroekonomskih politika u

funkciji razvoja industrije samo je još više potenciran kao razvojni imperativ. Korigovane projekcije osnovnih makroekonomskih agregata iz Postkriznog modela ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. baziraju se na prosečnoj stopi privrednog rasta 2012-2020. od 4,3%. S aspekta strukturnih promena, rast razmenjivog sektora privrede (industrija, građevinarstvo, poljoprivreda) prosečno godišnje bi iznosio 4,6%, dok bi sektor usluga imao nešto niži prosečan rast od 3,7%. Ključni parametri koji bi uticali na strukturne promene u privredi su:

- značajno povećanje investicija (povećanje učešća u BDP sa 19,7% u 2012. na 24% u 2020.);
- značajno povećanje izvoza (povećanje učešća u BDP sa 35,9% u 2012. na 58,3% u 2020.);
- smanjenje spoljnotrgovinskog deficita (smanjenje učešća u BDP sa 14,9% u 2012. na 11,3% u 2020.);
- smanjenje deficita tekućih transakcija u platnom bilansu (smanjenje učešća u BDP sa 8,4% u 2012. na 4,5% u 2020.).

Ubrzanje privrednog rasta projektovano je za period 2015-2020. (prosečna stopa rasta BDP od 5%), koje bi bilo zasnovano na značajnom povećanju investicione aktivnosti (uz povećanje učešća razmenljivih dobara u strukturi BDP), izvoza i potrošnje. Da bi se učešće

Grafikon 8 Projekcija strukturnih promena – kumulativni indeksi realnog rasta

Izvor: Proračun autora na bazi Izveštaja o razvoju Srbije 2010

investicija u osnovna sredstva u BDP povećalo na 24% u 2020. potrebno je da prosečna realna stopa rasta investicija iznosi 8,5% (u periodu 2012-2020.). Taj rast bi bio dva puta brži od rasta BDP i znatno brži od rasta ukupne domaće tražnje.

Zbog pretpostavki o smanjenju spoljnotrgovinskog deficita, značajan rast izvoza u narednom periodu je neophodan i kao zamena za nedostajući strani kapital do koga će se sve teže dolaziti. Prosečna stopa rasta izvoza u periodu 2012-2020. iznosila bi 11,7%, dok bi prosečna stopa rasta uvoza iznosila 9,4%. Uz takvo kretanje izvoza i uvoza, spoljnotrgovinski deficit bi na kraju perioda iznosio 11,3% BDP.

Rast finalne potrošnje u narednom periodu povezan je sa značajnim rastom investicija. Niži rast finalne potrošnje omogućio bi potreban rast investicija. S obzirom na pretpostavku o smanjenju deficita tekućih transakcija u platnom bilansu pretpostavlja se sporiji rast unutrašnje tražnje od rasta BDP. Procenjuje se prosečan rast potrošnje od 2,9%, s tim što bi finalna potrošnja u periodu 2011-2014. stagnirala (lična potrošnja bi beležila blagi rast, a javna potrošnja blagi pad), a tek nakon 2014. beležila više stope rasta – prosečna stopa rasta lične potrošnje u periodu 2015-2020. iznosila bi 4,4%, a javne potrošnje 3,2%. U periodu 2012-2020. očekuje se smanjenje učešća javne potrošnje u BDP (za 3,1%). Učešće finalne potrošnje u BDP bi bilo smanjeno sa 95% u 2011. na 86,4% u 2020.

Shodno novom makroekonomskom modelu privrednog rasta neophodno je da ključne makroekonomske politike budu u njegovoj funkciji, i to u prvom redu fiskalna, monetarna, investiciona i politika zaposlenosti. Posebna odgovornost u sprovođenju strukturnih promena u prerađivačkoj industriji leži na industrijskoj politici.

Primaran zadatak industrijske politike je sprovođenje strukturnih promena i svih aktivnosti koje doprinese efikasnijem funkcionisanju tržišta i stvaranju povoljnijeg poslovnog okruženja, pri čemu su direktne intervencije dozvoljene u slučajevima manjkavosti tržišta (Chang, 2009; Haraguchi & Rezonja, 2011; Jakopin & Bajec, 2012). Mere državne intervencije, koje se primenjuju u okviru industrijske politike, moraju biti ograničenog trajanja, odnosno, moraju što manje

deformisati tržišne odnose nakon što ostvare svoju funkciju. Posebnim interventnim programima država bi trebala da utiče na stvaranje nove industrijske strukture, mehanizmima državne pomoći podstičeće razvoj izvozno konkurentnih sektora i sektora koji stvaraju visoku dodatu vrednost:

- Industrija hrane
- Industrija saobraćajnih sredstava
- IKT
- Metalski kompleks
- Industrija zdravlja.

Koordinirana industrijska politika sa izbalansiranim horizontalnim i vertikalnim merama u navedenim prioritetnim industrijskim oblastima trebala bi da rezultira u multiplikativnom efektu na ukupan industrijski razvoj koji bi bio zasnovan na znanju i primeni inovacija, posebno u oblasti aktiviranja razvojnih potencijala vodećih izvozno orijentisanih preduzeća. Nova industrijska struktura bi trebala da se efikasnije uključi u savremene tržišne tokove, pre svega, zbog: (a) mogućnosti za otvaranje novih radnih mesta; (b) povećanja izvoza; (c) stvaranja novih tehnološko-proizvodnih lanaca; (d) razvoja konkurentnih industrijskih klastera (Jakopin, 2010).

ZAKLJUČAK

Recesioni talasi potvrdili su ekonomske zakonomernosti o tržišnim ciklusima i o sistemskim makroekonomskim neravnotežama. Tranzicione ekonomije u Jugoistočnoj Evropi su već duži niz godina pregrejane, suočene su sa rastućim deficitima tekućih računa, sve većom zaduženošću i neuravnoteženim kursovima. Makroekonomske posledice su jasne: u svim zemljama uvećan je spoljni dug. Na površinu su isplivale sistemske neravnoteže, pre svega, strukturnog karaktera.

Srbija znatno zaostaje u reformskim procesima (čak ispod proseka zemalja JIE), posebno, u ključnim segmentima: privatizaciji i restrukturiranju velikih preduzeća, politici konkurentnosti i infrastrukturnim reformama (EBRD, 2011; WEF, 2011). Jedino se

strukturnim reformama dolazi do veće efikasnosti (Porter, 2008) i bržeg privrednog rasta (na primer, baltičke zemlje i Poljska, koje su izvršile brže strukturne reforme). Najveći problem, kao rezultanta nesprovedenih strukturnih promena, predstavlja visoka stopa nezaposlenosti, što iz socijalnog i razvojnog ugla ima posebnu težinu (Jakopin, 2010).

Ključno pitanje sa aspekta strukturnih promena glasi: da li je transformacioni model srpske privrede doprineo sektorskoj realokaciji resursa, kao važnom izvoru rasta i presudnom faktoru porasta ukupne produktivnosti? Na čemu se bazirao tranzicioni rast produktivnosti? Rast produktivnosti uglavnom je bio zasnovan na "efektu produktivnosti", odnosno, unutarsektorskoj dobiti, dok je "realokacioni efekat" bio marginalan u svim sektorima, osim u sektoru usluga (u Rumuniji je doprinos realokacionog efekta iznosio 0,57%, u Hrvatskoj 0,38%, Sloveniji 0,19%). Minimalan uticaj realokacije radne snage može se pripisati činjenici da realokacija unutar sektora još uvek dominira nad realokacijom između sektora. Strukturne promene, sprovedene kroz proces transformacije društvenog kapitala i restrukturiranja velikih sistema i javnih preduzeća, nisu u dovoljnoj meri dovele i do adekvatne preraspodele rada.

Imajući u vidu rezultate istraživanja, kreatori ekonomske politike u novom modelu privrednog rasta centralnu ulogu treba da daju strukturnim promenama u privredi i rastu produktivnosti rada koji će biti zasnovan na realokacionom elementu. To je posebno važno, s obzirom da će se srpska privreda suočiti sa "drugom generacijom" reformi, od kojih je najvažnija reforma javnog sektora i restrukturiranje vitalnih javnih preduzeća. Na srednji rok, najveća odgovornost leži na industrijskim politikama.

Strukturne promene u većini tranzicionih zemalja doprinele su rastu industrijske proizvodnje i izvoza, i podizanju kompletne industrije na viši nivo. Najveću ulogu u procesu povećanja izvoza odigralo je tržište EU, i to ne samo zbog geografsko-lokacionih faktora, već zbog činjenice da nove članice EU na tom tržištu imaju komparativne prednosti. Analize ukazuju da je pristupanje EU pozitivno uticalo na brzinu strukturnih promena u svim tranzicionim ekonomijama.

REFERENCE

- Aghion, Ph., Harmgart, H., & Weisshaar, N. (2010). *Fostering growth in CEE countries: a country-tailored approach to growth policy*. EBRD: Working Paper, 118.
- Candeias, M. (2010). Krise der Privatisierung. In: *They gonna privatize the Air. Privatisierung, Kapitalismus und Widerstand*. Berlin: Antifaschistische Linke.
- Chang, H. (1993). The political economy of industrial policy in Korea. *Cambridge Journal of Economics*, 17, 131-157.
- EBRD. (2011). *Transition Report 2011*.
- European Commission. (2011a). *European Competitiveness Report 2011*. DG for Enterprise and Industry. Brussels.
- European Commission. (2011b). *Member states competitiveness performance and policies 2011*. DG for Enterprise and Industry. Brussels.
- Haraguchi, N., & Rezonja, G. (2011). *Emerging Patterns of Manufacturing Structural Change*. UNU World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER): Working Paper, 43.
- International Monetary Fund. (2011). *The World Economic Outlook: Slowing growth, rising risks*. Washington DC.
- Jakopin, E. (2010). Industrial Transformation: Key to Economic Growth. *Ekonomika preduzeća*, 65(1-2), 67-80.
- Jakopin, E. (2011). Strukturne promene: gorki lekovi. *Biznis i Finansije*, Novembar, 32.
- Jakopin, E., & Jurij, B. (2012). Structural transformations - A development imperative. *Ekonomika preduzeća*, 65(1-2), 63-78.
- Lin, Y. J. (2010). New Structural Economics - A Framework for Rethinking Development. *The World Bank*. WPS5197.
- Mencinger, J. (2011). *Slovenija – između kolapsa socijalizma i krize kapitalizma*. Belgrade, Srbija: Friedrich Ebert Fondacija.
- Министарство финансија. (2011). Извештај о развоју Србије 2010. Београд.
- OECD. (2001). *Structural change and growth: Trends and policy implications*. Directorate for Science, Technology and Industry. Paris.
- Polanyi, K. (2003). *The Great Transformation*. Beograd, Srbija: Filip Višnjić.
- Porter, M. (2008). The Five Competitive Forces that Shape Strategy, *Harvard Business Review*: 25-39.

- Републички завод за развој. (2011). Стратегија и политика развоја индустрије 2011-2020. Сл. гласник. Београд.
- Rodrik, D. (2008). Industrial Development: Some Stylized Facts and Policy Directions. In D. O'Connor & M. Kjöllerström (Eds.), *Industrial Development for the 21st Century*. Hyderabad: Orion Printers.
- Syrquin, M. (1984). Resource Reallocation and Productivity Growth. In M. Syrquin, L. Taylor, & L.E. Westphal (Eds.), *Economic Structure and Performance*. New York: Academic Press.
- USAID. (2010). Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije. Beograd.
- World Bank. (2011). *Doing Business 2012*. Washington DC.
- World Economic Forum. (2011). *The Global Competitiveness Report 2011/2012*. New York: Oxford University Press.
- <http://www.apr.gov.rs/Регистри/Финансијскиизвештаји/ибонитет.aspx>

Primljeno 21. juna 2012,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 9. jula 2012.

Edvard A. Jakopin je rukovodilac Sektora za nacionalni razvoj Ministarstva finansija Republike Srbije. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Autor je brojnih naučnih i stručnih radova iz oblasti makroekonomije, planiranja privrednog razvoja, strukturnih promena, konkurentnosti, regionalnog modeliranja.